

Dorota Lis-Staranowicz

Metoda regulacji i potrzeba konstytucjonalizacji polskiego języka migowego – prolegomena¹

The form of regulation and the need for constitutionalisation of the Polish sign language – prolegomenon

The purpose of the article is to draw attention to the form of legal recognition of sign languages, including the formula of constitutionalisation of the Polish sign language. Sign languages are natural and national languages. Their legal recognition proceeds at the international level and the national one. The regulation at the national level takes the form of a statute, although some countries undertake the constitutionalisation of these languages. A possible regulation of the Polish sign language in the Constitution should adopt a subjective formula, which would properly safeguard legal interests of deaf people.

Keywords: sign language, Constitution

Celem Autorki artykułu jest zwrócenie uwagi na metodę prawnego uznania języków migowych, w tym na formułę konstytucjonalizacji polskiego języka migowego. Języki migowe są językami naturalnymi i narodowymi. Ich prawne uznanie przebiega na poziomie międzynarodowym i krajowym. Regulacja na poziomie krajowym ma formę ustawową, choć niektóre kraje podejmują się konstytucjonalizacji tych języków. Ewentualna regulacja polskiego języka migowego w ustawie zasadniczej powinna przyjąć formułę podmiotową, która będzie chroniła interesy prawne osób głuchych.

Słowa kluczowe: język migowy, Konstytucja

Doktor hab. nauk prawnych, adiunkt ■
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Konstytucyjnego i Nauki o Państwie, OLSZTYN, POLSKA ■
staran@uwm.edu.pl ■ <https://orcid.org/0000-0002-2118-3761>

Wprowadzenie

Autorka artykułu pragnie zwrócić uwagę na metodę prawnego uznania języków migowych w różnych krajach, a szczególnie na formułę konstytucjonalizacji polskiego języka migowego. Artykuł ma charakter przyczynkowy, wprowadzający do tytułowej problematyki, która niezbyt często gości na łamach czasopism prawniczych. Można nawet stwierdzić, że jest nieobecna w doktrynie prawa. Niemniej nie jest ona pozbawiona znaczenia i doniosłości, gdyż dotyczy prawa do języka, który jest atrybutem człowieczeństwa. Człowiek wyraża

¹ Artykuł powstał na podstawie opinii prawnej sporządzonej 21 lipca 2022 r. na zlecenie Przewodniczącego Komisji Polityki Społecznej i Rodziny dotyczącej zmiany art. 27 Konstytucji; BAS-WAP-1150/22.

się przez język, który przez długie lata był postrzegany wyłącznie jako dźwiękowy system symboli. Przyjmowano, że język służy komunikacji, a komunikacja między ludźmi „zachodzi jedynie pod warunkiem, że percepcje słuchowe odbiorcy zostaną przełożone na odpowiedni, zamierzony strumień obrazów, myśli, albo ich połączenie”². Język pisany jest natomiast uważany za ekwiwalent języka mówionego: „Formy pisane są symbolami pochodnymi form mówionych – symbolami symboli”³. Zdaniem Edwarda Sapira, język jest formą dla myśli, zaś mowa poprzedzała wszelkie inne przejawy kultury materialnej, a rozwój ten nie byłby możliwy bez wcześniej ukształtowanego języka⁴. W opinii lingwistów język i jego gramatyka determinuje proces formułowania myśli⁵. Dogodną formą ich przekazywania (komunikowania) jest mowa. Składa się ona przede wszystkim z głosu, symboli, składni, kultury, gestów i „jest ona w stanie przekazywać oszałamiającą ilość informacji w porównaniu ze zwierzętami i innymi sposobami komunikacji”⁶. Wyposażony w aparat mowy człowiek potrafi komunikować się jednocześnie z wieloma odbiorcami. Narząd słuchu odbiera dźwięki i słowa, składające się na wypowiedzi, które następnie poddawane są dalszej „obróbce” w ośrodkach mózgu. Jeśli człowiek doświadcza dysfunkcji narządu mowy lub słuchu, powstają poważne trudności w komunikacji. Mowa staje się wówczas niedostępna, a jej miejsce zajmują znaki wizualno-przestrzenne (gesty)⁷.

Co było pierwsze: gesty czy mowa? Hipoteza pierwszeństwa gestów (*gestural primacy hypothesis*) stanowi jedną z wielu teorii wyjaśniających pochodzenie języka⁸. Opiera się ona na założeniu, że mowie towarzyszą gesty, bowiem ruch ciała dopełnia dźwięk. Gesty i mowa są jak dwie strony tego samego medalu. W przeszłości jednak gesty mogły poprzedzać mowę lub mowa i gesty zajmowały taką samą pozycję w komunikacji (*gesture together with speech*)⁹. Z czasem jednak mowa wyparła gesty z komunikacji, ponieważ udoskonalił się aparat mowy u człokształtnych. Wówczas okazało się, że mowa jest bardziej efektywna i użyteczna, ponieważ: po pierwsze, dźwięk rozchodzi się szybko w przestrzeni; po drugie, można jednocześnie mówić i używać rąk do pracy

² E. Sapir, *Język: wprowadzenie do badań nad mową*, Kraków 2010.

³ *Ibidem*, s. 30.

⁴ *Ibidem*, s. 33.

⁵ L. Whorf, *Język, myśl i rzeczywistość*, tłum. T. Hołówka i in., Warszawa 1982, s. 284.

⁶ D.L. Everett, *Język narzędzie kultury*, Kraków 2018, s. 234.

⁷ Tak D. Lis-Staranowicz, *The Right of the Deaf to Polish Sign Language*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 6, s. 397–398, i podana tam literatura.

⁸ Zamiast wielu zob. P. Żywiczyński, S. Wacewicz, *Ewolucja języka. W stronę hipotez gesturalnych*, Toruń 2015.

⁹ *Ibidem*, s. 256; D.L. Everett poddaje krytyce ten pogląd, zob. D.L. Everett, *Jak powstał język. Historia największego wynalazku ludzkości*, tłum. A. Tuz, Warszawa 2019, 310 i n.

lub polować; po trzecie, mowa pozwala na przekazywanie komunikatów w nocy i w miejscach o trudnej widoczności; po czwarte, mowa przekazuje myśli szerszej grupie odbiorców¹⁰. Tak więc ewolucja odrzuciła gesty na rzecz dźwiękowego kanału komunikowania. Niemniej gesty nadal towarzyszą mowie, gdyż są, zdaniem Susan Goldin-Meadow, wpisane (wrodzone) w naturę człowieka¹¹. Językoznawcy wyróżniają cztery postaci gestów, do których zaliczają między innymi języki migowe¹².

O metodzie regulacji języków migowych

W świetle wyników badań prowadzonych od lat 50. XX wieku języki migowe są w pełni naturalne. Mają własną strukturę lingwistyczną, składnię i morfologię. Nie są pozbawione reguł gramatycznych. Jak się podkreśla: „języki migowe odznaczają się cechami języków mówionych, ponieważ mają litery, słowa, zdania, własną gestykulację oraz intonacyjne podkreślacze, które wyrażane są przez ruch ciała, rąk, a przede wszystkim przez mimikę”¹³. Jako dowód, że języki migowe powstają w sposób naturalny podaje się przykład nikaraguańskiego języka migowego¹⁴. Otóż w latach 70. XX wieku sandiniści powołali pierwszą szkołę dla głuchych dzieci w Nikaragui. Uczniowie tej placówki nie mieli wcześniej kontaktu z innymi głuchymi rówieśnikami i nie posługiwali się językiem migowym. Na boisku szkolnym i na oczach nauczycieli rodził się nowy język, składający się ze znaków migowych i gramatyki. Ciekawy jest też wątek języka niemieckiego, wspólnego dla Austriaków i Niemców, podczas gdy już głusi mieszkańcy tych państw posługują się odpowiednio niemieckim lub austriackim językiem migowym¹⁵. Uwaga to dotyczy angielskojęzycznych krajów, które mają własne języki migowe, np. nowozelandzki język migowy (uznany za język urzędowy), amerykański języki migowy, angielski język migowy¹⁶.

Wraz z ustaleniem przez językoznawców, że języki migowe są naturalnymi językami, rozpoczął się stopniowy proces ich prawnego uznawania¹⁷. Przebiega on

¹⁰ P. Żywiczyński, S. Wacewicz, *Ewolucja języka*, *op. cit.*, s. 256.

¹¹ Za: *ibidem*.

¹² D.L. Everett, *Jak powstał język*, *op. cit.*, s. 317.

¹³ D. Lis-Staranowicz, *The Right of the Deaf*, *op. cit.*, s. 398, i podana tam literatura.

¹⁴ P. Boyes Braem, Ch. Rathmann, *Transmission of sign languages in Northern Europe* [w:] *Sign languages*, red. D. Brentari, Cambridge 2010, s. 30 i n.

¹⁵ D. Lis-Staranowicz, J. Galster, *Status języka migowego w prawie polskim i niemieckim (analiza komparatystyczna)*, „Państwo i Prawo” 2021, z. 1, s. 48 i n.

¹⁶ D. Lis-Staranowicz, *Status prawny nowozelandzkiego języka migowego*, w druku.

¹⁷ *The legal recognition of sign languages: Advocacy and outcomes around the world*, red. M. De Meulder, J. Murray, R. McKee, Bristol 2019; M. Wheatley, A. Pabsch, *Sign Language Legislation in the European Union*, Bruksela 2012.

na różnych poziomach i z różną intensywnością¹⁸. Przede wszystkim wyróżnić można poziom międzynarodowy i krajowy¹⁹.

Prawnomiędzynarodowe uznanie języków migowych nastąpiło przez przyjęcie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2012, poz. 1169; dalej: konwencja). W myśl art. 2 konwencji termin „komunikacja” obejmuje języki, wyświetlanie tekstu, alfabet Braille’a, komunikację przez dotyk, dużą czcionkę, dostępne multimedia, jak i sposoby, środki i formy komunikowania się na piśmie, przy pomocy słuchu, języka uproszczonego, lektora oraz formy rozszerzone (augmentatywne) i alternatywne, w tym dostępną technologię informacyjno-komunikacyjną. Z kolei „język” na gruncie konwencji oznacza: „język mówiony i język migowy oraz inne formy przekazu niewerbalnego”. O języku migowym traktują kolejno następujące przepisy konwencji: art. 9 ust. 2 lit. e (dostępność); art. 21 lit. b i e (wolność wypowiedzania się i wyrażania opinii oraz dostęp do informacji); art. 24 ust. 3b i ust. 4 (edukacja); art. 30 ust. 4 (udział w życiu kulturalnym).

Jako że Polska jest krajem Unii Europejskiej, nie można pominąć rezolucji Parlamentu Europejskiego z 23 listopada 2016 r. w sprawie języków migowych i zawodowych tłumaczy języka migowego (2016/2952(RSP)), która uznaje krajowe i regionalne języki migowe za pełnoprawne języki naturalne z własną gramatyką i składnią. Podkreśla, że obywatele głusi, głuchoniewidomi i niedosłyszący muszą mieć dostęp do takich samych informacji i wiadomości jak pozostali obywatele dzięki tłumaczeniu w języku migowym, napisom i przetwarzaniu mowy na tekst i/lub alternatywnym formom komunikacji, w tym tłumaczeniu ustnemu. Ponadto język migowy powinien zostać włączony do programów nauczania, aby podnieść świadomość w tym zakresie i rozpowszechnić posługiwanie się językiem migowym. Nadto zadaniem państw jest podjęcie środków w celu uznania i propagowania tożsamości językowej środowisk osób niesłyszących.

Zdecydowana większość państw normuje problematykę języka migowego i praw językowych głuchych na poziomie ustawowym. Najdalej idące rozwiązania przyznają językom migowym status języka urzędowego (oficjalnego). Tytułem przykładu można wskazać regulacje obowiązujące w Nowej Zelandii lub Korei Południowej. W ten sposób państwa podnoszą jego status prawny, podejmując działania zmierzające do prawnego zrównania języka migowego z językiem mówionym i pisany. Na przeciwnym biegunie znajdują się państwa, w których nie uznano prawnie języków migowych. Do niedawna w tym gronie

¹⁸ L. Bussata wyróżnia pięć modeli prawnego uznania języka migowego: a) konstytucjonalizacja, b) ogólne ustawodawstwo normujące kwestie językowe, c) ustawodawstwo normujące język migowy, d) ustawodawstwo normujące język migowy i inne formy komunikacji, e) powołanie rady języka migowego. Zob. L. Bussata, *The legal recognition of sign languages in an intersectional perspective*, „Comparative Law and Language” 2022, t. 1, s. 79.

¹⁹ D. Lis-Staranowicz, *The Right of the Deaf*, *op. cit.*, s. 399 i n.

znajdowały się Włochy i Bułgaria, które jako ostatnie w UE uregulowały obecność włoskiego języka migowego i bułgarskiego języka migowego w przestrzeni publicznej²⁰.

Większość państw uznaje język migowy za naturalny system komunikacji głuchych, nie przyznając mu statusu urzędowego. Zazwyczaj państwa zobowiązują się do jego ochrony, a także zapewniają głuchym określone świadczenia pieniężne lub rzeczowe, które mają na celu usunięcie barier w komunikacji, np. bezpłatny dostęp do tłumacza bułgarskiego języka migowego w wymiarze 120 godzin rocznie. Również metoda normowania jest zróżnicowana: od regulacji językowych, które w sposób całościowy odnoszą się do zagadnienia języka migowego i praw językowych głuchych, do regulacji sektorowych, które eliminują bariery w określonych sferach działalności państwa, np. edukacja, służba zdrowia, zatrudnienie, pomoc społeczna²¹. Można też wyodrębnić mieszaną metodę, która łączy obie wyżej opisane formy. Takie podejście do problemu reprezentuje polski ustawodawca, który przyjął ustawę z 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się (t.j. Dz.U. 2017, poz. 1824, ze zm.; dalej: u.j.m.), jednocześnie znosi bariery w różnych obszarach. W aktualnym stanie prawnym polski język migowy jest wyłącznie naturalnym wizualno-przestrzennym językiem komunikowania się osób uprawnionych (art. 3 pkt 2 u.j.m.). Zakres ustawy obejmuje korzystanie przez osoby uprawnione z pomocy osoby przybranej w kontaktach z organami administracji publicznej, jednostkami systemu, podmiotami leczniczymi, a także służbami mundurowymi odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo. Ponadto ustawa o języku migowym normuje zakres obsługi osób uprawnionych (między innymi głuchych) w kontaktach z organami administracji publicznej (art. 1 u.j.m.)²². Inne akty sektorowo normują dostępność do poszczególnych usług, np. ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (t.j. Dz.U. 2020, poz. 1062, ze zm.), art. 111 ust. 1 i 2 ustawy z 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (t.j. Dz.U. 2021, poz. 2439, ze zm.) lub art. 18a ustawy z 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji (t.j. Dz.U. 2017, poz. 1414, ze zm.).

Na szczególną uwagę zasługuje jednak prawodawstwo krajowe, które uznaje język migowy i chroni prawa językowe głuchych na poziomie konstytucyjnym²³. Kraje członkowskie UE, takie jak Austria, Finlandia, Portugalia, Węgry oraz Słowenia, dokonały konstytucjonalizacji języka migowego. Wyróżniam dwie metody regulacji języków migowych na poziomie konstytucyjnym. Pierwsza, którą określam mianem podmiotowej, odnosi się do praw językowych głuchych. Cen-

²⁰ *History of Deaf*, <https://deafhistory.eu/index.php/component/zoo/item/2021-italy-legal-recognition-italian-sign-language> [dostęp 14 października 2022 r.].

²¹ Tak też L. Bussata, *The legal recognition*, *op. cit.*, s. 79.

²² Szerzej D. Lis-Staranowicz, J. Galster, *Status języka migowego*, *op. cit.*, s. 48 i n.

²³ *Ibidem*, s. 43 i n.

tralnym punktem tej koncepcji jest głuchy, dla którego język migowy jest naturalnym językiem, służącym wyrażaniu swojej osobowości. Mają oni bowiem naturalne prawo do języka migowego, zaś jego konstytucjonalizacja z jednej strony potwierdza to uprawnienie, wynikające z godności człowieka, zaś z drugiej strony – wzmacnia podstawę roszczeń głuchych wobec państwa. Przez dekady głusi doświadczali i doświadczają nierównego dostępu do praw i wolności, które gwarantują ustawy zasadnicze. I tak na przykład podstawowe prawo obywatela, tj. prawo do udziału w głosowaniu, bez wiedzy o procedurach wyborczych i programach wyborczych kandydatów, nie może być prawidłowo wykonywane. Również dostęp do informacji publicznej jest „zablokowany” dla głuchych, którzy nie znając dobrze języka pisanego i mówionego, nie potrafią należycie zrozumieć informacji napisanych przez urzędników w hermetycznym języku prawniczym. Podobnie jest z prawem: do wyrażania opinii, wnoszenia petycji, dostępu do służby publicznej, a nawet dostępu do służby zdrowia lub edukacji.

Druga metoda, którą określam mianem przedmiotowej, akcentuje język migowy jako przedmiot regulacji. W tej formule język migowy jest centralnym punktem zainteresowania prawa i państwa. Prawa językowe głuchych są natomiast pochodną konstytucjonalizacji języka migowego i mają swoje rozwinięcie w ustawodawstwie zwykłym. W ramach tej formuły można uznać: a) język migowy za język urzędowy, b) język migowy za język naturalny głuchych, c) język migowy za dobro kultury.

Uzasadnienie konstytucjonalizacji polskiego języka migowego

Poszukując uzasadnienia dla konstytucjonalizacji polskiego języka migowego, odwołam się do przykładu Słowenii, która zmieniła konstytucję w 2021 r., umacniając prawa językowe głuchych²⁴. W kwietniu 2019 r. rząd Słowenii złożył na ręce Przewodniczącego Zgromadzenia Narodowego (*Državni zbor*) projekt poprawki do konstytucji, polegający na dodaniu art. 62a., dotyczącego praw językowych głuchych i prawa do słoweńskiego języka migowego. Potrzebę konstytucjonalizacji słoweńskiego języka migowego uzasadniano następującymi argumentami²⁵.

²⁴ Również Republika Południowej Afryki zmieniła konstytucję i przyznała południowoafrykańskiemu językowi migowemu status urzędowy; Uzasadnienie zmiany do konstytucji, https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/202207/47049gen1156.pdf [dostęp 15 października 2022 r.].

²⁵ Dziękuję Pani Prof. Polonca Kovač (Uniwersytet w Lublanie) za pomoc przy poszukiwaniu wiedzy o słoweńskim języku migowym. Uzasadnienie ustawy o zmianie konstytucji oraz przebieg postępowania, https://www.dzrs.si/wps/portal/Home/zakonodaja/izbran/!ut/p/z1/04_Sj9CPykyssy0xPLMnMz0vMAfIjo-8zivSy9Hb283Q0N3E3dLQwCQ7z9g7w8nAwsnMz1w9EUGAWZGgS6GDn5BhsY-GwQHG-pHEaPFAAdwNCBOPx4FUfINL8gNDQ11VFQEAAAXcoa4!/dz/d5/L2d

Po pierwsze, język służy komunikacji, dzięki której człowiek może świadomie uczestniczyć w życiu publicznym, w tym korzystać z przysługujących mu praw i wolności. Z kolei osoby głuche, niedosłyszące, z implantem ślimakowym i głuchoniewidome doświadczają trudności w komunikacji z powodu upośledzenia słuchu. Nie mają takich samych możliwości korzystania z praw człowieka jak pozostali obywatele, a więc nie uczestniczą świadomie w życiu społecznym²⁶. Po drugie, jakkolwiek osoby niesłyszące używają słoweńskiego języka migowego jako języka ojczystego, to skądinąd napotykają wiele barier w dostępie do edukacji, praw obywatelskich, praw politycznych itd. Stąd wynika konieczność zagwarantowania na poziomie konstytucyjnym prawa do komunikowania się przez słoweński język migowy. „Jeśli konstytucja przewiduje prawo do wypowiedzi, to prawo do komunikowania i języka ma taką samą lub nawet większą wartość”. Po trzecie, słoweński język migowy jest specjalnym wizualnym systemem porozumiewania. Słoweński język migowy różni się od innych języków migowych. Ma on własną gramatykę różną od słoweńskiego języka mówionego. Projektodawcy podkreślili, że słoweński język migowy jest ojczystym językiem Słoweńców, którzy nie słyszą i nie mówią. Jest przy tym całkowicie niezależny od słoweńskiego i w przeciwieństwie do tego ostatniego nie jest językiem słowiańskim. Jako język ojczysty głuchych Słoweńców jest w nierównej pozycji wobec słoweńskiego. Po czwarte, słoweński język migowy wymaga ciągłego rozwoju, standaryzacji oraz ochrony. Podsumowując, rząd Słowenii dostrzegł fundamentalne znaczenie słoweńskiego języka migowego dla środowiska głuchych i uznał prawo do komunikowania się za pomocą słoweńskiego języka migowego za fundamentalne.

Stanowisko rządu znalazło zrozumienie wśród członków Zgromadzenia Narodowego. Zmiana została przyjęta jednomyślnie w dniu 27 maja 2021 r. Za poprawką zgłoszoną przez rząd głosowało 78 członków przy braku głosów przeciwnych i wstrzymujących (12 posłów było nieobecnych podczas głosowania). W rezultacie tej zmiany dodano art. 62a do II rozdziału konstytucji, zatytułowanego „Prawa człowieka i fundamentalne wolności”. Przepis ten gwarantuje wolność używania i rozwijania słoweńskiego języka migowego. W gminach, w których językami urzędowymi są włoski lub węgierski, zapewnia się swobodę

BISEvZ0FBIS9nQSEh/?uid=C1257A70003EE749C12583E00048FBAB&db=kon_akt&mandat=VIII [dostęp 7 października 2022 r.].

²⁶ Na ten problem zwraca uwagę K. Skotnicki, analizując sytuację głuchych w sferze prawa wyborczego: „Nie chodzi przy tym o brak możliwości dokonania samego aktu głosowania, lecz brak możliwości wysłuchania radiowych i telewizyjnych audycji wyborczych i referendalnych, jak i innych programów odnoszących się do wyborów i referendów, a tym samym w pełni świadomego w nich uczestniczenia. Przekłada się to na ich niski udział w takich głosowaniach, co – w moim przekonaniu – wydaje się, iż można również wskazać jako przykład absencji przymusowej”, *idem*, *Udział w wyborach i referendach osób głuchych i niedosłyszących*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, nr 4, s. 318–319.

komunikowania przez włoski lub węgierski język migowy. Zakres prawa do języków migowych i status ich użytkowników określa ustawa. Warto nadmienić, że słoweński ustrojodawca nie zapomniał o głuchoniewidzących mieszkańcach. Na poziomie konstytucyjnym ustanowił gwarancję głuchoniewidomym komunikowania się przez tzw. dotykowy język migowy²⁷.

W doktrynie prawa wskazuje się na doniosłość tej poprawki. Jest ona ważna, ponieważ nakłada na państwo obowiązek realizacji praw językowych głuchych. N. Šubic i D. Ferri dodają, że „[...] choć konstytucjonalizacja języka migowego nie musi być warunkiem koniecznym ani gwarancją ochrony praw osób głuchych w praktyce, to jednak ma wartość symboliczną i funkcję uświadamiającą. Konstytucjonalizacja języka migowego może oznaczać «paradygmatyczną zmianę» w podejściu do niepełnosprawności. Umieszczenie art. 62a w rozdziale dotyczącym praw człowieka i podstawowych wolności wskazuje na akceptację modelu niepełnosprawności opartego na prawach człowieka, zatwierdzonego przez Konwencję²⁸. Konstytucjonalizacja jest nie tylko ukłonem państwa wobec słoweńskiego języka migowego i jego użytkowników, którzy doświadczają dyskryminacji, ale dzięki niej prawa językowe głuchych stały się priorytetem państwa. Obowiązki państwa zostały przeniesione z poziomu ustawowego na poziom konstytucyjny²⁹.

Polski język migowy jest nieobecny w Konstytucji z 2 kwietnia 1997 r., choć o języku polskim stanowi *expressis verbis* art. 27 ustawy zasadniczej. Według tego przepisu: „W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski. Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych”. Artykuł 27 Konstytucji nie stoi na przeszkodzie przyjęciu, że w sensie prawnym polski język migowy jest językiem polskim i językiem urzędowym, ponieważ: a) komunikują się nim wyłącznie Polacy, b) jest językiem naturalnym, c) jest elementem polskiej kultury narodowej; d) nie ma charakteru języka regionalnego. A najważniejsze, nie można też za-

²⁷ „The freedom to use and develop the Slovene sign language shall be guaranteed. In those municipalities where also Italian or Hungarian are official languages, the freedom to use the Italian or Hungarian sign language, respectively, shall be guaranteed. The use of these languages and the status of their users shall be regulated by law. The freedom to use and develop tactile sign language shall be regulated by law” – angielskie tłumaczenia znajduje się na stronie internetowej Zgromadzenia Państwowego.

²⁸ N. Šubic, D. Ferri, *The Constitutionalisation of Sign language in Slovenia*, <http://www.icconnectblog.com/2021/06/the-constitutionalisation-of-sign-language-in-slovenia/>.

²⁹ Należy odnotować, że ustawowe gwarancje komunikacji w słoweńskim języku migowym pochodzą z 2002 r., kiedy to została uchwalona ustawa o używaniu słoweńskiego języka migowego (Dziennik Urzędowy Republiki Słowenii, nr 96/02; dalej: ustawa z 2002 r.). Ustawa ta gwarantuje prawo do: a) posługiwania się słoweńskim językiem migowym, b) informacji w formie odpowiednich technik, c) tłumacza słoweńskiego języka migowego (art. 1 ustawy z 2002 r.).

kwalifikować go do języków mniejszości narodowych lub etnicznych, o których stanowi zdanie drugie art. 27 Konstytucji³⁰. Dodatkowym argumentem na rzecz tezy, że polski język migowy może być językiem urzędowym, jest okoliczność, że ustrojodawca nie dookreśla postaci języka polskiego, który wyraża się w mowie i w piśmie. W kontekście normatywnym jego postacią może być polski język migowy, wyrażany za pomocą znaków wizualno-przestrzennych³¹. Należy odnotować, że lingwiści inaczej postrzegają język migowy: „[...] polski język migowy różni się od polszczyzny nie tylko – co oczywiste – kanałem przekazu, lecz przede wszystkim odrębną strukturą leksykalno-gramatyczną. W przeciwieństwie do systemu językowo-migowego, czyli opracowanego w latach 60. XX wieku wizualnego subkodu polszczyzny [...], polskiego języka migowego nie stanowi migowego odwzorowania tekstu polskiego. Równoznaczne zdania polskie i migowe nie muszą składać się z analogicznego zestawu leksemów [...]. Polski język migowy różni się od polszczyzny także właściwościami syntaktycznymi, a w szczególności tym, że integralnym składnikiem zdania migowego staje się trójwymiarowa przestrzeń migania [...]”³². W sensie lingwistycznym polski język migowy nie jest trzecią postacią polszczyzny. Te ustalenia jednak nie stoją na przeszkodzie zmiany materialnej art. 27 Konstytucji, choć w warstwie werbalnej przepis ten zachowałby dotychczasową formułę. Ten zabieg nie wymaga wszczęcia procedury w sprawie uchwalenia ustawy o zmianie konstytucji, wystarczy zmiana postrzegania polskiego języka migowego jako jednej z formy języka urzędowego. Bezpośrednim skutkiem nieformalnej poprawki do art. 27 Konstytucji byłoby rozszerzenie zakresu przedmiotowego ustawy z 7 października 1999 r. o języku polskim (t.j. Dz.U. 2021, poz. 672), która obejmowałaby swoją ochroną polski język migowy jako język urzędowy.

Na potrzebę zmiany art. 27 Konstytucji zwracają uwagę środowiska głuchych. Stowarzyszenie Polski Instytut Praw Głuchych, odwołując się do węgierskiego przykładu, zaproponowało nową jednostkę redakcyjną art. 27 Konstytucji w brzmieniu: „Polska chroni polski język migowy jako część kultury polskiej”³³. Przedłożona petycja realizuje postulaty środowisk osób niesłyszących, domagających się prawnego uznania polskiego języka migowego. Środowiska te od lat

³⁰ Tak D. Lis-Staranowicz, J. Galster, *Status języka migowego*, *op. cit.*, s. 52; D. Lis-Staranowicz, *The Right of the Deaf*, *op. cit.*, s. 400–401 i n.

³¹ Tak D. Lis-Staranowicz, J. Galster, *Status języka migowego*, *op. cit.*, s. 52 i n.

³² P. Rutkowski, P. Mostowski, *Podręcznik w polskim języku migowym (PJM) jako narzędzie surdopedagoga*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Paedagogica*” 2017, nr 8, s. 97 i n.

³³ Petycja Stowarzyszenia Polski Instytut Praw Głuchych z: 19 października 2020 r. wniesiona do Senatu i 23 maja 2019 r. wniesiona do Prezydenta, <https://www.prezydent.pl/bip/petycje/petycje-2019/petycja-w-sprawie-zmiany-konstytucji-w-zakresie-rozszerzenia-art-27,25950> [dostęp 1 października 2022 r.]. Postulat wniesiony do Klubu Parlamentarnego Prawa i Sprawiedliwości.

doświadczwały nierównego traktowania w sferze publicznej. Proponowany art. 27 ust. 2 Konstytucji może stanowić źródło obowiązków państwa, ukierunkowanych na zachowanie i ochronę polskiego języka migowego, który jest fundamentem kultury głuchych i trwałym spoiwem tego środowiska. „Polski język migowy nie jest językiem mniejszości narodowej ani mniejszości etnicznej, gdyż jego narodowy charakter wyklucza nadanie mu takiego statusu. Natomiast kultura Głuchych nie jest oparta na więzach krwi, tradycjach przekazywanych z pokolenia na pokolenie czy wspólnej religii, lecz na kulturze języka. W nauce argumentuje się również, że prawa językowe Głuchych są silniejsze niż prawa mniejszości, która może aktywnie posługiwać się językiem większości lub językiem urzędowym”³⁴.

Ponadto działania ukierunkowane bezpośrednio na zachowanie polskiego języka migowego pośrednio wpływają na zachowanie historii i kultury głuchych w Polsce. Sylwia Łozińska i Paweł Rutkowski wyjaśniają, że: „W latach 80. XX w. w Stanach Zjednoczonych zaczęto opisywać głuchotę jako wyróżnik kulturowy. Nowe podejście było przejawem nobilitacji społecznej osób niesłyszących, które przestały być postrzegane wyłącznie przez pryzmat niesprawności jednego ze zmysłów. Zamiast tego podkreślono ich kreatywność, pozwalającą wytworzyć alternatywny wobec mowy sposób komunikacji i oparte na nim normy interakcji społecznej. Zwolennicy kulturowego postrzegania głuchoty zwracali uwagę na odmienną społeczność Głuchych od mniejszości etnicznych, narodowych czy wyznaniowych – czynnikiem integrującym grupę jest wyłącznie sposób codziennej komunikacji – język migowy [...]. Istnieje zatem znacząca różnica między osobami niedosłyszącymi, ogłuchłymi czy niesłyszącymi, które nie posługują się językiem migowym, a Głuchymi, dla których język ten jest podstawą tożsamości. Kulturowa definicja głuchoty oznacza równocześnie, że za Głuchych mogą zostać uznane osoby bez jakichkolwiek zaburzeń słuchu, ale posługujące się na co dzień językiem wizualnoprzestrzennym, np. słyszące dzieci głuchych rodziców [...]”³⁵.

Nadto podnosi się, że „[j]ęzyki migowe najczęściej uznawane są za języki zagrożone wyginięciem [...]. Dzieje się tak z kilku powodów. Pierwszym jest niewielka liczba ich użytkowników, drugim – postęp w medycynie i rozwoju tzw. technologii naprawy słuchu (np. implanty ślimakowe). Po trzecie wreszcie – pod kątem społecznym, gospodarczym, ekonomicznym, kulturowym, politycznym, edukacyjnym, zawodowym obecna sytuacja w Polsce może w mniejszym lub większym stopniu stwarzać pewne utrudnienia w pogłębianiu intensywnych kontaktów między Głuchymi z różnych miast. Można się spodziewać malejącej liczby działań czy wydarzeń kulturotwórczych (organizacja spotkań, stowarzyszeń, klubów itp.)”³⁶.

³⁴ D. Lis-Staranowicz, *The Right of the Deaf*, *op. cit.*, s. 401, i podana tam literatura.

³⁵ Zob. S. Łozińska, P. Rutkowski, *Język migowy źródłem pamięci społecznej Głuchych*, „Horyzonty Wychowania” 2017, t. 16, s. 97.

³⁶ P. Tomaszewski, T. Piekot, *Język migowy w perspektywie socjolingwistycznej*, „Socjolingwistyka” 2015, t. XXIX, s. 81.

W mojej ocenie, jeśli propozycja zmiany art. 27 Konstytucji znajdzie polityczne poparcie, należy rozważyć zmianę formuły językowej zaproponowanego przepisu. W wersji przedstawionej w petycji dwukrotnie używa się przymiotnika „polski/polskiej” oraz jednokrotnie rzeczownika „Polska”: „Rzeczypospolita Polska chroni polski język migowy jako część kultury polskiej”. W celu uniknięcia powtórzeń, moim zdaniem, zasadne jest przyjęcie art. 27 ust. 2 Konstytucji w następującym brzmieniu: „Rzeczypospolita Polska chroni polski język migowy jako dobro kultury narodowej”.

Można również rozważyć umieszczenie proponowanej zmiany w art. 6 Konstytucji, który stanowi o dobrach kultury w kontekście tożsamości narodu i narodowego dziedzictwa („Rzeczypospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Rzeczypospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”). Polski język migowy jest dobrem kultury niematerialnej. Nie ma więc przeszkód, aby rozbudować art. 6, dodając nową jednostkę redakcyjną, tj. ustęp 3, który traktuje o polskim języku migowy.

Innym przepisem Konstytucji, który odnosi się do kultury narodowej, jest jej art. 5, gdzie zapisano: „Rzeczypospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. W doktrynie zauważa się, że „[...] kultura, pojmowana w art. 6 Konstytucji jako «źródło tożsamości narodu polskiego» jest niewątpliwie jedną z części składowych dziedzictwa narodowego w rozumieniu art. 5 Konstytucji”³⁷. Wydaje się, że konstytucyjna formuła „dziedzictwa narodowego” obejmuje swoim zakresem polski język migowy i kulturę głuchych w Polsce, których narodowy charakter jest niekwestionowany. Polski język migowy jest bowiem językiem naturalnym niesłyszących Polaków, a więc niematerialnym wytworem kultury polskiej. W tym stanie rzeczy należy stwierdzić, że podlega on już ochronie konstytucyjnej (*implicite*). W celu realizacji konstytucyjnych obowiązków państwa należałoby podjąć właściwe środki ustawodawcze ukierunkowane na jego zachowanie. Nie wyklucza to jednak potrzeby konstytucjonalizacji polskiego języka migowego, będącej wyrazem szacunku wobec kultury głuchych, którzy doświadczali wielowiekowej dyskryminacji. Konstytucjonalizacja wzmocni również obowiązki pozytywne państwa³⁸.

³⁷ J. Sobczak, *Dziedzictwo narodowe w polskim porządku konstytucyjnym*, „Ius Novum” 2019, nr 2, s. 157.

³⁸ Polski język migowy nie został dotychczas wpisany na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W doktrynie prawa zauważa się, że „[...] problematyka dziedzictwa narodowego nie jest nadmiernie eksploatowana w refleksjach natury prawno-konstytucyjnej. Wiąże się to niewątpliwie z tym, iż z treści art. 5 i 6 Konstytucji nie sposób, jak się wydaje, wypracować praw podmiotowych, a sprawy z tego obszaru pojawiają się głównie na tle sporów o charakterze administracyjnym, dotyczącym ochrony dóbr kultury”³⁹.

W tym kontekście przedmiotowa metoda uregulowania polskiego języka migowego w Konstytucji nie wychodzi naprzeciw potrzebom głuchych, którzy chcą być zauważeni w świecie dźwięków. Wydaje się, że podmiotowa formuła jest bardziej adekwatna do żądań środowisk głuchych, które upominają się o prawo do polskiego języka migowego. Konstytucjonalizacja tego prawa nałoży na państwo pozytywne obowiązki, np. kształcenie tłumaczy polskiego języka migowego, dostępność tłumaczy polskiego języka migowego, nauka polskiego języka migowego w szkołach dla głuchych itd. W tym ujęciu głuchy jest centralnym elementem regulacji i należy ją lokować w kontekście zdejmowania barier w dostępie do innych praw i wolności, gwarantowanych ustawą zasadniczą. W moim przekonaniu formuła obecna w konstytucji Słowenii, która gwarantuje głuchym wolność komunikowania się w słoweńskiego języka migowego, powinna stanowić punkt wyjścia do dyskusji nad potrzebą konstytucjonalizacji polskiego języka migowego.

Wnioski

Z przeprowadzonej analizy wynikają następujące wnioski. Po pierwsze, języki migowe są językami naturalnymi i narodowymi. Po drugie, prawne uznanie języka migowego przebiega na poziomie międzynarodowym i krajowym. Po trzecie, regulacja języka migowego na poziomie krajowym przybiera formę ustawy, choć niektóre kraje normują tę materię także w konstytucji. Po czwarte, konstytucjonalizacja języka migowego może przybierać formułę podmiotową lub przedmiotową. Podmiotowa oznacza, że centralnym punktem regulacji jest głuchy, dla którego język migowy jest naturalnym językiem, służącym wyrażaniu swojej osobowości. Przedmiotowa jest skierowana na ochronę języka migowego. W tej formule język migowy jest centralnym punktem zainteresowania prawa i państwa. Prawa językowe głuchych są natomiast pochodną konstytucjonalizacji języka migowego i mają swoje rozwinięcie w ustawodawstwie zwykłym. Po piąte, ewentualna regulacja polskiego języka migowego w Konstytucji powinna przyjąć formułę podmiotową, która chroni należycie interesy prawne głuchych przez zagwarantowanie im prawa podmiotowego.

³⁹ J. Sobczak, *Dziedzictwo narodowe*, *op. cit.*, s. 159.

Bibliografia

Akty prawne

■ Prawo krajowe

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. nr 78, poz. 483, ze zm.
Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. 2012, poz. 1169.
Ustawa z 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji, t.j. Dz.U. 2017, poz. 1414, ze zm.
Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe, t.j. Dz.U. 2021, poz. 2439, ze zm.
Ustawa z 19 sierpnia 2011 r. o języku migowym i innych środkach komunikowania się, t.j. Dz.U. 2017, poz. 1824, ze zm.
Ustawa z 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, t.j. Dz.U. 2020, poz. 1062, ze zm.

■ Prawo unijne

- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 23 listopada 2016 r. w sprawie języków migowych i zawodowych tłumaczy języka migowego, Dz.Urz. UE C 224 z 27 czerwca 2018 r., s. 9.

■ Prawo słoweńskie

- Ustava Republike Slovenije*, Uradni list RS, št. 91/33, <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1>.
Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika, Uradni list RS, št. 96/02, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO1713>.

Literatura

- Boyes-Braem P., Rathmann Ch., *Transmission of sign languages in Northern Europe* [w:] *Sign languages*, red. D. Brentari, Cambridge 2010, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511712203.003>.
Bussata L., *The legal recognition of sign languages in an intersectional perspective*, „Comparative Law and Language” 2022, t. I.
Everett L.D., *Jak powstał język. Historia największego wynalazku ludzkości*, tłum. A. Tuz, Warszawa 2019.
Everett L.D., *Język narzędzie kultury*, Kraków 2018.
Goldin-Meadow S., *Hearing Gesture: How Our Hands Helps Us Think*, Cambridge 2003.
Lis-Staranowicz D., Galster J., *Status języka migowego w prawie polskim i niemieckim (analiza komparatystyczna)*, „Państwo i Prawo” 2021, z. 1.
Lis-Staranowicz D., *Status prawny nowozelandzkiego języka migowego*, w druku.
Lis-Staranowicz D., *The Right of the Deaf to Polish Sign Language*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 6, <https://doi.org/10.15804/ppk.2021.06.31>.
Łozińska S., Rutkowski P., *Język migowy źródłem pamięci społecznej Głuchych*, „Horyzonty Wychowania” 2017, t. 16.

- Rutkowski P., Mostowski P., *Podręcznik w polskim języku migowym (PJM) jako narzędzie surdopedagoga*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Paedagogica” 2017, nr 8.
- Sapir E., *Język: wprowadzenie do badań nad mową*, Kraków 2010.
- Skotnicki K., *Udział w wyborach i referendach osób głuchych i niedosłyszących*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2018, nr 4.
- Sobczak J., *Dziedzictwo narodowe w polskim porządku konstytucyjnym*, „Ius Novum” 2019, nr 2.
- Šubic N., Ferri D., *The Constitutionalisation of Sign language in Slovenia*, <http://www.iconnectblog.com/2021/06/the-constitutionalisation-of-sign-language-in-slovenia/>.
- The legal recognition of sign languages: Advocacy and outcomes around the world*, red. M. De Meulder, J. Murray, R. McKee, Bristol 2019, <https://doi.org/10.1017/S0047404520000111>.
- Tomaszewski P., Piekot T., *Język migowy w perspektywie socjolingwistycznej*, „Socjolingwistyka” 2015, t. XXIX, <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.29.4>.
- Wheatley M., Pabsch A., *Sign Language Legislation in the European Union*, Bruksela 2012.
- Whorf L.B., *Język, myśl i rzeczywistość*, tłum. T. Hołówka i in., Warszawa 1982.
- Żywiczyński P., Wacewicz S., *Ewolucja języka. W stronę hipotez gesturalnych*, Toruń 2015, <https://doi.org/10.3726/b15805>.

Inne

- History of Deaf*, <https://deafhistory.eu/index.php/component/zoo/item/2021-italy-legal-recognition-italian-sign-language>.
- Petycja Stowarzyszenia Polski Instytut Praw Głuchych z: 19 października 2020 r. wniesiona do Senatu i 23 maja 2019 r. wniesiona do Prezydenta on line, <https://www.prezydent.pl/bip/petycje/petycje-2019/petycja-w-sprawie-zmiany-konstytucji-w-zakresie-rozszerzenia-art-27,25950>.
- Uzasadnienie zmiany do konstytucji Republiki Południowej Afryki, https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/202207/47049gen1156.pdf.